

3. Kulturhistorisk värdering

- Som kungligt-/kronogods har Svartsjö en mycket lång kontinuerlig användning och vittnar på flera sätt om mänsklig verksamhet. Slottets historia sträcker sig 800 år tillbaka i tiden, men redan under vikingatiden och tidig medeltid hade Svartsjö direktkontakt med en av segellederna mellan Birka och Uppsala. Senare blev Svartsjö en betydelsefull anläggning för Vasakungarna och påföljande ätter. Från slutet av 1800-talet och fram till 1960-talet användes det som anstalt.
- Svartsjö slott har, som Sveriges första rokokobyggnad, framförallt ett betydande arkitektur- och byggnadshistoriskt värde och är en god representant för kunglig byggnad under frihetstiden. Slottet blev stilbildande för svenskt herrgårdsbyggande under flera decennier.
- Svartsjö slott är centrum i en bevarad helhetsmiljö med borggård, slottspark, djurgård, ruinen efter den gamla borgen och det omgivande kulturlandskapet. De olika delarna i denna helhet bidrar till att förstärka förståelsen av slottet, hur det har använts och därmed dess värde.

Lång hävd

Svartsjö har en mycket lång historia som kungligt gods. Den sträcker sig tillbaka till högmedeltiden och Bjälboätten (Folkungaätten). Svartsjö ingick i det så kallade Uppsala öd, som var den jordegendom som stod till de medeltida kungarnas föfogande och i princip inte fick avyttras.

Under andra hälften av 1500-talet förvandlade Johan III det medeltida befästa huset till ett renässansslott; ett av de märkligaste i Skandinavien. Den gamla vasa-borgen intog en särställning inom skandinavisk renässansarkitektur och hade, trots sitt borglika utseende främst en betydelse som lustslott. En tydlig strävan att uppnå symmetri och en närmast teaterartad komposition skiljer slottet från andra samtida svenska slottsbyggnader. Trots att borgen brann redan under 1600-talets andra hälft och de kvarvarande murarna revs under mitten av 1700-talet kan man ännu skapa sig en

bild av byggnadens sträckning med hjälp av de framgrävda murarna. Att den gamla vallgraven, dammen och platsen för renässanssträdgårdens lustgårdskvarter under 1700-talet bevarades i den nya rokokoträdgården, oavsett om det var av ekonomiska eller estetiska skäl, innebär att den sedan länge raserade renässansanläggningen fortfarande kan uppfattas.

Arkitekturhistoriska värden

Förebild för svenskt högreståndbyggande under lång tid

Svartsjöes främsta värde ligger i dess arkitektur och rokokoslottet tillhör de mest betydelsefulla byggnadsverken i Sverige.

Svartsjö slott var Carl Hårlemans första uppdrag efter att han kommit tillbaka från sin andra studieresa till Frankrike och brukar beskrivas som Sveriges första rokokobyggnad. Hårleman var skolad i fransk smak och började tidigare än de flesta europeiska arkitekter använda det nya franska formspråket. Slottet kom under lång tid att präglade det svenska herrgårdsidealet och blev stilbildande i flera samhällsskikt. Det nya herrgårdsidealet förmedlades bland annat genom Hårlemans egna typritningar, men också av andra arkitekter som Carl Wijnblad genom boken *Ritningar på fyratio våningshus af sten, och trettio af träd*, som publicerades 1755. Exempel på anläggningar som följer i Svartsjöes spår är det närbelägna Kaggeholm, Sköldnora i Uppland, Sturehov och Svindersvik i Södermanland samt Helgerum i Småland. Slottet är också en god representant för kungligt byggande under frihetstiden, präglad av ett mycket mer lågmälat retoriskt program än barockens eller den gustavianska tidens.

Välbevarat 1700-tal

Svartsjö slott är ett sällsynt dokument, som förmedlar en känsla av historiens gång.

Slottets exteriör har bevarats mycket väl från byggnadstiden. Mittdelen har kvar samtliga karaktärsdrag från Hårlemans tid, men har kompletterats med tornbyggnaden från Adelcrantz tillbyggnad. Även flyglarna är mycket välbevarade. Att slottet inte helt överensstämmer med befintligt ritningsmaterial beror på att vissa delar aldrig utfördes.

Vad gäller planlösningen så är den sannolikt närmast identisk med det sena 1700-talets. Den norra halvan av hårlemandelen samt förstugan och Italienska salongen har kvar 1730-talets planlösning. Kärnan i hårlemandelen är förhållandet mellan förstugan, Italienska salongen och parken. Adelcrantz flyglar präglas istället av sina långsträckta rumsfiler.

Föregångare till Italienska salongen finns eller har funnits vid flera svenska barockslott. Nytt på Svartsjö

var dock att salongen tillsammans med förstugan, istället för att underordna sig övriga rumsfiler, bryter dem och bildar en helt egen fil. Denna komposition förstärks ytterligare av Adelcrantz flyglar. Nytt med Hårlemans slottsbyggnad var också att, på franskt sätt, förlägga huvudvåningen till entréplanet.

Många av innerväggarna har kvar den ursprungliga kalkputsen och de flesta panelerna är från 1700-talet. De slitna golven illustrerar slottets långa och varierade historia. Även trapphusens kalkstenstrappor visar att många människor har använt slottet under lång tid.

Personhistoria

Personhistoriskt är Svartsjö värdefullt dels på grund av de kungligheter och riksföreståndare som använt och satt sin prägel på anläggningen, dels de arkitekter, byggmästare och konstnärer som varit verksamma här. Mittdelen uppfördes på uppdrag av Fredrik I och Ulrika Eleonora, medan om- och tillbyggnaden beställdes av Adolf Fredrik och Lovisa Ulrika. Men det största personhistoriska värdet har slottet som ett av Carl Hårlemans viktigaste verk.

En stor förändring i Svartsjöes historia möjliggjordes av Oskar II då han avsåg sig dispositionsrätten över slottet och det byggdes om till anstalt. Som villkor ställde han att planlösningen inte fick ändras, vilket bör ha haft stor betydelse för bevarandet av Svartsjö slotts kulturhistoriska värden.

Samhällshistoriskt värde

Från kungligt slott till mönsteranstalt

Svartsjö slott är en representant för hur ett kungligt lust- och jaktstolt kunde utformas. Dessa var inte fullt så stora som andra slott och beboddes endast under kortare perioder, framförallt under sommarhalvåret. Under några år under 1700-talets andra hälft fungerade slottet dock som Lovisa Ulrikas änkesäte och således som permanentbostad.

Svartsjö har även ett samhällshistoriskt värde som en före detta tvångsarbetsanstalt. När anstalten var nyöppnad, omkring 1890, var den med sina enskilda celler en nyhet. Anstalten besöktes därför av fångvårdstjänstemän från hela Norden.

Trots att det mesta av spåren efter anstalten utplånats kan verksamheten ändå spåras på flera sätt i slottet. I rummets trägolv är cellernas placering fortfarande synlig. Rum 228 lämnades orestaurerat med bevarade ytskikt från anstaltstiden. Här har man även gjort en utställningsrekonstruktion av de två typer av celler som funnits på anstalten. I slottets södra källare finns fortfarande isoleringsceller bevarade. Det är av mycket stor vikt att de få bevarade spåren av byggnadens användning som anstalt bevaras.

Även kvarstående hus i slottets närhet visar hur en tvångsarbetsanstalt var uppbyggd, med personalbostäder, lantbruksbyggnader och stenbrottet.

Autenticitet

Många byggnadshistoriska detaljer har bevarats i slottet. Framförallt rör det sig om trägolv, paneler och andra snickerier, trapphusens kalkstensbeläggning och innerväggarnas kalkputs.

När det gäller slottets tid som anstalt är färre spår bevarade. Ytskikt finns bevarade framförallt i rum 228, men även i det södra trapphuset (rum 223). Den södra källarens isoleringsceller är välbevarade.

Restaureringen 1995-2002

Restaureringen är ett uttryck för 1990-talets ambitioner, där man har strävat efter att återta förlorade arkitektoniska värden. Detta har bidragit till att upplevelsen av 1700-talsslottet har förstärkts. Framförallt märks det i mittaxeln, där förstugans öppna oval har återskapats. Förstugans öppning förser det fönsterlösa rummet med ljus och ger en föräning om Italienska salongen.

Genom att öppna upp igensatta dörröppningar och fönster har den ursprungliga planlösningens rumssamband och ljusföring till stora delar återskapats.